

Studying the Similarities and Differences of the Theoretical Foundations of the Islamic Revolution in the Thoughts of Imam Musa Sadr and Martyr Motahari

Mehdi Omid^{*}, Ali Ghasemian^{**}

Ali Fallahnejad^{***}

Abstract

The main theoretical foundations of the Islamic Revolution in the thought of Imam Musa Sadr refer to popular consent and allegiance to the ruler, the negation of the hereditary system, and the emphasis on divine sovereignty by considering the non-infallible government illegitimate. The rejection, negation, and rejection of the established ruling system through the mobilization of the masses and the establishment of a new order have been the prominent features of the theoretical foundations of the Islamic Revolution in the thought of Martyr Motahari. In this article, which has been compiled with an analytical and descriptive method and using the cultural theoretical framework of the Islamic Revolution, the effect of the mentality, cultural beliefs, and religious attitude in presenting the theoretical foundations of the Islamic Revolution has been examined, and according to the question of this research, the main aspects of similarity and difference between the theoretical foundations of the Islamic Revolution in the thought of Imam Musa Sadr and Martyr Motahari have been examined. By proving his theory through the negation of the monarchy, Imam Sadr establishes his desired government on the

^{*} Ph.D. Candidate of Department of Political Science, Khorramabad Branch, Islamic Azad University, Khorramabad, Iran, m_omidir@yahoo.com

^{**} Assistant Professor, Department of Political Science, Khorramabad Branch, Islamic Azad University, Khorramabad, Iran (Corresponding Author), ali.ghasemiyan@gmail.com

^{***} Assistant Professor, Department of Political Science, Khorramabad Branch, Islamic Azad University, Khorramabad, Iran, alifallahnejad@yahoo.com

Date received: 30/10/2023, Date of acceptance: 24/12/2024

basis of popular participation and public consent, and Martyr Motahari directly attempts to negate the discourse of Pahlaviism through the mobilization of the masses. The governance model of geographical political federalism in the thought of Imam Sadr and the concentration of political power in the body of governance are the theoretical foundations of the Islamic Revolution of Iran in the thought of the two thinkers in this research.

Keywords: Theoretical foundations of the Islamic Revolution, Martyr Motahari, Martyr Sadr, Cultural approach of the Islamic Revolution.

Introduction

The theoretical process of the Islamic Revolution in Iran stems from the emergence of a political attitude towards Islam in a religiously minded society. Such an attitude strives to express a new interpretation of the government by seeking help from its unique political model in the early days of Islam. This attitude has been responsible for the emergence of stages in the process of Islamic political thought in Iran, in which Shiite scholars have played a significant role. Perhaps the most important stages that laid the groundwork for the theoretical discussion of the Islamic Revolution can be considered the evolution of the political thought of Shiite scholars after the formation of the Safavid government, the victory of reason in the struggle of Usuli scholars with Akhbari scholars, and finally the evolution of Shiite scholars' political thought in the Constitutional Movement. The theory of appointing the ruling jurist, which is a theory of divine legitimacy, views the appointed guardianship of the ruling jurist and considers the jurist to be the most important decision-making institution. (Firhi, 2003: 275)

Materials and Methods

Shiite political culture is the Shiite attitude and approach to politics and political power that is influenced by theoretical principles, Shiite beliefs, and traditions, and is formed in the context of Shiite history and collective life, and determines the patterns of their behavioral action in accepting or rejecting governments. Cultural patterns in the analysis of the Islamic Revolution of Iran refer to factors that caused a fundamental change in the spiritual state and fundamental beliefs of the Iranian people. The fundamental factor in this physical and spiritual transformation of the Iranian people is Shiite Islam, which, with the spread and generalization of this transformation, is considered a reproduction of this fundamental transformation.

61 Abstract

Analysts of the cultural field of the Islamic Revolution of Iran believe that the intellectual efforts of Shiite thinkers and clergy, the acceptance of true and authentic Islam, were the fundamental factors in this revolutionary transformation in Iran. In this approach, the characteristics of the Shah's regime, including corruption, injustice, and dependence on colonialism, are placed in a secondary and secondary position as components that accelerated the Islamic movement of the people.

Discussion and Result

Shiite scholars and thinkers, in their thoughts and actions, took a position and presented a model in the field of theoretical foundations of the Islamic Revolution. Some emphasized the illegitimacy and usurpation of any government in the absence of the infallible Imam (AS), and another group, relying on Shiite teachings, presented their opinions in the field of theoretical foundations of the Islamic Revolution.

These foundations, in the thoughts of the thinkers of the Islamic Revolution, were established to achieve a goal that includes the two words revolution and Islam. In this process, Islam as the goal and revolution as the means to achieve it were established on the path of Islamization of society. These foundations, teachings, and intellectual system have an intellectual and ideological foundation and foundation that originated from the uprising and movement of the divine prophets and were able to create fundamental and infrastructural changes in political, social relations and methods of governance of society.

Conclusion

Regarding the theoretical foundations of the Islamic Revolution in the thought of Imam Musa Sadr, it can be pointed out that the theoretical and intellectual foundations of his thought are based on the formation of a new order and government and replacing it with the Pahlavi system with a two-faceted approach (theoretical and practical), and Martyr Motahari, with a negative approach and negation of the established discourse and ruling system, strives to arouse and rise up the Iranian people against the Pahlavi system, and by presenting revolutionary theory and action, he laid the foundation for a change in the established and ruling order. Imam Musa Sadr rejected the monarchy, the hereditary system, and the non-elective political structure, and the result of his intellectual efforts finally led to the rejection and rejection of the political structure of the Pahlavi system. The analogy and likening of the Islamic Revolution of Iran to the movement of the prophets and

messengers in the form of the publication of the article "The Call of the Prophets", the righteous government and the heavenly man who were at the forefront of his prescriptive model, became the basic and fundamental structure of the theoretical foundations of the Islamic Revolution from his perspective.

Bibliography

- Alikhani, Ali Akbar et al. (2011) Political Thought of Muslim Thinkers, Cultural and Social Studies Research Institute Publications. .[in Persian]
- Enayat, Hamid. (1993) Political Thought in Contemporary Islam, Kharazmi Publications. .[in Persian]
- Fairhi, Davud. (2003) Political System of the State in Islam, Samt Publications. .[in Persian]
- Fanous, Wajih. (2019) Freedom from the Perspective of Imam Musa Sadr, Imam Musa Sadr Reformation Center. .[in Persian]
- Hashemi, Seyyed Ebadollah, Agah, Mohammad. (2019) The Role of Imam Musa Sadr in the Process of Victory of the Islamic Revolution of Iran, Journal of History, Politics and Media, 2nd Year, 2nd Issue. .[in Persian]
- Honari Latifpour, Yadollah. (2000) Shiite Political Culture and the Islamic Revolution, Publications of the Islamic Revolution Documents Center, 1st edition. .[in Persian]
- Javanmard, Seyed Ehsan. (2006). Political Behavior of Martyr Motahari and the Islamic Revolution, Islamic Revolution Documentation Center. .[in Persian]
- Khoshruzadeh, Jafar. (Unpublished). Michel Foucault and the Islamic Revolution, a Postmodernist Approach from the Perspective of Discourse Analysis, Matin Research Journal, No. 32 and 31.
- Lakzai, Najaf. (2002) Political Thought of Ayatollah Motahari, Qom: Bostan Ketab. .[in Persian]
- Lakzai, Sharif. (2018) An Introduction to the Political Thought of Imam Musa Sadr, Tehran: Islamic Science and Culture Research Institute. .[in Persian]
- Malkotian, Mustafa. (2009) Rereading the Causes of the Islamic Revolution in the Sphere of Theory, Publications of the Research Institute of Islamic Culture and Thought, 4th edition. .[in Persian]
- Motahari, Morteza. (1986) Islamic Movements in the Last Hundred Years, Qom: Jamia Modaresin Publications. .[in Persian]
- Motahari, Morteza. (1996) About the Islamic Republic, Sadra Publications, 10th edition. .[in Persian]
- Motahari, Morteza. (2005) About the Islamic Revolution, Sadra Publications, 24th edition. .[in Persian]
- Nafri, Amin. (2008) Memorial of Imam Musa Sadr, Tehran: Imam Musa Sadr Cultural and Research Institute. .[in Persian]
- Qaderi, Hatem (1999) Political Thought in Islam and Iran, Samt Publications. .[in Persian]

63 Abstract

- Rahbari, Mehdi. (2005). An Introduction to the Political Society of the Islamic Revolution of Iran, Sari: Mazandaran University Press. .[in Persian]
- Sadr, Imam Musa Sadr. (2017). Step by Step with the Imam, by Yaqoob Zahir, Imam Musa Sadr Cultural and Research Institute Publications. .[in Persian]
- Sadr, Imam Musa. (2005). Religions in the Service of Man, translated by Seyyed Ataleh Eftekhari, Tehran: Imam Musa Sadr Cultural and Research Institute. .[in Persian]
- Sadr, Seyyed Musa. (2012). Journey of Martyrdom, translated by Mehdi Farrokhian and Ahmad Nazim, Tehran: Imam Musa Sadr Cultural and Research Institute. .[in Persian]
- Sadr, Seyyed Musa. (2019). Man of the Sky, Essays on the Leader of the Faithful (AS), translated by Ahmad Nazim, Tehran: Imam Musa Sadr Cultural and Research Institute. .[in Persian]
- Saree-e-Qalam, Mahmoud. (2015). Leadership Beyond Time, Tehran: Imam Musa Sadr Cultural Research Institute. .[in Persian]
- Sheikh Farshi, Farhad. (2000). An Analysis of the Political Role of Shiite Scholars in the Emergence of the Islamic Revolution, Islamic Revolution Documentation Center Publications. .[in Persian]
- Shekari, Abdul Qayyum. (2000). The Theory of the Tehsildar State and the Islamic Revolution, Islamic Revolution Documentation Center Publications, First Edition. .[in Persian]
- Tabatabaei, Seyyed Javad. (2014). Introduction to the History of Political Thought in Iran, Kavir Publications. .[in Persian]

بررسی وجوه تشابه و تمایز مبانی نظری انقلاب اسلامی در اندیشه امام موسی صدر و شهید مطهری

مهدی امید*

علی قاسمیان**، علی فلاح نژاد***

چکیده

عمده ترین مبانی نظری انقلاب اسلامی در اندیشه امام موسی صدر به رضایت مردمی و بیعت با حاکم، نفی نظام موروثی و تاکید بر حاکمیت الهی از طریق نامشروع دانستن حکومت غیر معصوم اشاره دارد. طرد، نفی و رد نظام حاکم مستقر از طریق بسیج توده های مردمی و استقرار نظم جدید ویژگی بارز مبانی نظری انقلاب اسلامی در اندیشه شهید مطهری بوده است. در این مقاله که با روش تحلیلی، توصیفی و با استفاده از چارچوب نظری فرهنگی انقلاب اسلامی تدوین شده است، تاثیر ذهنیت و باورهای فرهنگی و نگرش دینی مذهبی در ارایه مبانی نظری انقلاب اسلامی مطمح نظر بوده و طبق سؤال این پژوهش عمده ترین وجوه تشابه و تمایز مبانی نظری انقلاب اسلامی در اندیشه امام موسی صدر و شهید مطهری بررسی شده است. امام صدر با اثبات نظریه خویش از طریق نفی نظام پادشاهی، حکومت مطلوب خود را بر پایه مشارکت مردمی و رضایت عمومی بنا می نهد و شهید مطهری به صورت مستقیم به نفی گفتمان پهلویسم از طریق بسیج توده های مردمی مبادرت می ورزد. الگوی حکمرانی فدرالیسم سیاسی جغرافیایی در اندیشه امام صدر و

* دانشجوی دکتری گروه علوم سیاسی، واحد خرم آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، خرم آباد، ایران،

m_omidir@yahoo.com

** استادیار گروه علوم سیاسی، واحد خرم آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، خرم آباد، ایران (نویسنده مسئول)،

ali.ghasemiyan@gmail.com

*** استادیار گروه علوم سیاسی، واحد خرم آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، خرم آباد، ایران،

alifalahnejad@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۰۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۴

تمرکز قدرت سیاسی در بدنه حاکمیت نوآوری مبانی نظری انقلاب اسلامی ایران در اندیشه دو اندیشمند در این پژوهش می باشد.

کلیدواژه‌ها: مبانی نظری انقلاب اسلامی، شهید مطهری، شهید صدر، رویکرد فرهنگی انقلاب اسلامی.

۱. مقدمه

فرایند نظری انقلاب اسلامی ایران برآمده از پیدایش نگرشی سیاسی به اسلام در جامعه دین اندیش می باشد. چنین نگرشی در تکاپوی بیان تفسیر نوینی از حکومت با یاری جویی از یگانه الگوی سیاسی خود در صدر اسلام می باشد. این نگرش وامدار پدید آمدن مراحل در روند اندیشه سیاسی اسلام در ایران بوده است که عالمان شیعی نقش آفرینی فراوانی در آفرینش آن داشته اند. شاید بتوان مهمترین مراحل زمینه ساز بحث نظری انقلاب اسلامی را در تکامل اندیشه سیاسی عالمان شیعه پس از تشکیل حکومت صفویه، پیروزی عقل در مبارزه عالمان اصولی با عالمان اخباری و سرانجام تحول اندیشه سیاسی عالمان شیعه در نهضت مشروطیت دانست. نظریه نصب فقیه حاکم که نظریه مشروعیت الهی است بر ولایت انتصابی ولی فقیه حاکم نظر دارد و ولی فقیه را مهمترین نهاد تصمیم گیری تلقی می کند. (فیرحی، ۱۳۸۲: ۲۷۵) در یک برداشت کلی می توان پذیرفت که عالمان شیعه در نظریه های سیاسی خویش هیچگاه حکومت های موجود را مشروع ندانسته اند و همواره از آن ها به عنوان غاصب یاد نموده اند. لذا وجود امامت در اصول تشیع باعث می شد که قاطبه علما در عمل هیچ جایگزینی را برنتابند. (شیخ فرشی: ۱۳۹۷، ۱۳-۱۱)

تحلیل جنبه های نقش عالمان شیعی در پیدایش انقلاب اسلامی ایران نیازمند جداسازی دو بخش سلبی و ایجابی این جنبش و تحلیل نظریه های سیاسی روحانیون در این دو قالب مشخص است. نظریه هایی که به خیزش و برانگیخته شدن جامعه ایران در برابر نظم موجود می پردازد و دیدگاهی را شامل می شود که رو در روی نظم سیاسی موجود قرار می گیرد و خواهان دگرگونی آن شده است (نظریه های سلبی). اما در زمینه ایجابی نظریه انقلاب اسلامی ایران در بر گیرنده دیدگاههایی می شود که درباره پایه گذاری نظم جدید سیاسی و تشکیل حکومت و نظم جدید اسلامی است. علمای شیعه تنها به نفی، سلب و براندازی حکومت و گفتمان پهلوی پرداختند بلکه به فکر بسیج توده ها در راستای ایجاد نظامی جدید و حکومتی جایگزین نیز بودند که به عنوان حرکت ایجابی علمای شیعی در

بررسی وجوه تشابه و تمایز مبانی نظری انقلاب اسلامی ... (مهدی امید و دیگران) ۶۷

انقلاب اسلامی از آن یاد می شود. (همان: ۱۴) فرهنگ سیاسی شیعه نوع نگرش و طرز برخورد شیعه با سیاست و قدرت سیاسی است که تحت تاثیر مبادی نظری، عقاید و باورها و سنت های شیعه، در متن تاریخ و حیات جمعی شیعیان شکل گرفته و تعیین کننده الگوهای کنش رفتاری آنان در پذیرش یا نفی حکومت ها می باشد. شک نیست که اجتهاد دوشادوش عمل و اعتقاد در میان شیعه پیش رفته است. (عنایت، ۱۳۷۲: ۲۷۶) از مهمترین این عناصر و مفاهیم باید از اصل امامت، انتظار و غیبت، اعتقاد به نامشروع بودن حکومت غیر معصوم نام برد. همچنین از نمادهای مذهبی در فرهنگ شیعه باید به عاشورا اشاره نمود که بالقوه حاوی قدرت عظیمی در تحریک و بسیج مردم و دمیدن در روح مبارزه و انقلابی گری است. مطالعه دقیق سیر تاریخی شیعه و نگرش و موضع آن نسبت به قدرت نشان می دهد که فرهنگ سیاسی شیعه به طور کلی در چارچوب سه الگوی کلی می گنجد: ۱- الگوی مسالمت - همکاری ۲- الگوی انزوا ۳- الگوی مقابله - انقلاب. (هنری، لطیف پور ۱۳۷۹: ۲۷)

از این رو روش و مبانی نظری و نوع عملگرایی امام موسی صدر به پدیده انقلاب اسلامی که با تلفیق توانان اندیشه و عمل پیوند خورده است، تلاش وی در جهت تثبیت و استقرار انقلاب اسلامی، شناخت اندیشه، آرمان، اهداف و روش نظری و عمل این متفکر شیعی را قابل اعتنا و بررسی می نماید. در نگاه صدر هیچ گاه برنامه حکمرانی خوب یا دولت آسمانی با وجود مدیران نالایق به عمل در نمی آید. بارزترین وجه مبانی نظری اندیشه انقلابی شهید مطهری تئوریزه نمودن مبارزه با امپریالیسم، مارکسیسم، اندیشه های اومانیستی و ماتریالیستی، نظام و ساختار سیاسی حاکم بر ایران است. نگاه ایدئولوژیک، خوانش فلسفی، فقهی و کلامی این اندیشمند در تبیین مفهوم انقلاب اسلامی، علاوه بر ضدیت با امپریالیسم و مارکسیسم، نفی گفتمان حاکم بر دوران پهلوی را نیز شامل می شود. بر این اساس پرسش اصلی این نوشتار عبارت است از اینکه تشابهات و تمایزات مبانی نظری انقلاب اسلامی از منظر امام موسی صدر و شهید مطهری چیست؟

۲. پیشینه تحقیق

درخصوص مبانی نظری انقلاب اسلامی ایران در اندیشه دو متفکر اسلامی شهید مطهری و امام موسی صدر، تاکنون پژوهش مستقلی صورت نگرفته است. در رابطه با شهید مطهری دو کتاب با عناوین «پیرامون انقلاب اسلامی» و «پیرامون جمهوری اسلامی» توسط استاد

مطهری به رشته تحریر درآمده است که مبانی نظری انقلاب در اندیشه سیاسی این متفکر انقلابی را به طور مبسوط بیان می نماید. شهید مطهری در کتاب نهضت های اسلامی در صد ساله اخیر نیز ماهیت و هدف نهضت انقلاب اسلامی ایران را شرح داده است.

برخی پژوهش های پیشین در خصوص مبانی نظری انقلاب اسلامی
در اندیشه دو اندیشمند مورد مطالعه

ردیف	عنوان پژوهش	پژوهشگر / سال	قالب
۱	ادیان در خدمت انسان	افتخاری / ۱۳۸۴	کتاب
۲	انسان آسمان	ناظم / ۱۳۹۸	کتاب
۳	اندیشه سیاسی آیت الله مطهری	لکزایی / ۱۳۸۱	کتاب
۴	پیرامون جمهوری اسلامی	مطهری / ۱۳۷۵	کتاب
۵	پیرامون انقلاب اسلامی	مطهری / ۱۳۸۴	کتاب
۶	درآمدی بر اندیشه سیاسی امام موسی صدر	لک زایی / ۱۳۶۳	کتاب
۷	ندای انبیاء	صدر / ۱۳۵۷	مقاله
۸	نقش امام موسی صدر در فرایند انقلاب اسلامی	هاشمی - آگاه / ۱۳۹۸	مقاله
۹	نقدی بر مارکسیسم	مطهری / ۱۳۶۳	کتاب
۱۰	نهضت های اسلامی در صد سال اخیر	مطهری / ۱۳۶۵	کتاب
۱۱	یاد نامه امام موسی صدر	نفری - امین / ۱۳۸۷	کتاب

در زمینه اندیشه و مبانی نظری انقلاب اسلامی امام موسی صدر، شریف لکزایی کتابی با عنوان «درآمدی بر اندیشه سیاسی امام موسی صدر» را به رشته تحریر در آورده که در آن به مبحث دولت و حکومت و وجه انقلابی در اندیشه امام موسی صدر پرداخته شده است. کتاب دیگری با عنوان «پیشوایی فرا تر از زمان» توسط دکتر محمود سریع القلم با پرداختن به نظام فکری و سیره عملی امام صدر نگاشته شده است. سایر پژوهشگران نیز مقالاتی در خصوص اندیشه انقلابی امام موسی صدر منتشر نموده اند. مقاله نقش امام موسی صدر در فرایند پیروزی انقلاب اسلامی نوشته محمد آگاه و سیدعباداله هاشمی، مقاله امام موسی صدر و وحدت اسلامی نوشته محمد جواد اخگری و مقاله امام موسی صدر احیا گر دین نوشته مهدی فرخیان از آن جمله اند.

۳. چارچوب نظری

فرهنگ سیاسی شیعه نوع نگرش و طرز برخورد شیعه با سیاست و قدرت سیاسی است که تحت تاثیر مبادی نظری، عقاید و باورها و سنت های شیعه، در متن تاریخ و حیات جمعی شیعیان شکل گرفته و تعیین کننده الگوهای کنش رفتاری آنان در پذیرش یا نفی حکومت ها می باشد. الگوهای فرهنگی در تحلیل انقلاب اسلامی ایران به عواملی اشاره دارند که موجب تحول اساسی در اوضاع روحی و باورهای اساسی مردم ایران شد. عامل اساسی این تحول جسمی و روحی مردم ایران اسلام شیعی است که با گسترش و عمومی شدن این تحول انقلاب اسلامی ایران به عنوان باز تولید این تحول اساسی قلمداد می شود.

تحلیل گران حوزه فرهنگی انقلاب اسلامی ایران معتقدند تلاش های فکری اندیشمندان شیعی و روحانیت، پذیرش اسلام راستین و اصیل، عامل اساسی این تحول انقلابی در ایران بوده است. در این رویکرد ویژگی های رژیم شاه از جمله فساد، بی عدالتی و وابستگی به استعمار به عنوان مولفه های سرعت بخش حرکت اسلامی مردم در درجه فرعی و دوم قرار می گیرند. وجه غالب انقلاب اسلامی ایران، نقش مذهب و فرهنگ سیاسی شیعه، عامل اصلی ایجاد وضعیت انقلابی است. مفاهیم موجود در فرهنگ و تفکر سیاسی شیعه از جمله بی اعتقادی به حکومت غیر معصوم، منابع لازم در ارایه مبانی نظری انقلاب اسلامی مبارزه و به چالش کشاندن نظام پهلوی را فراهم می کرد.

در این رویکرد نقش یک یا تعدادی از عوامل زیر به عنوان عوامل اصلی و کلیدی مبانی نظری انقلاب اسلامی در اندیشه اندیشمندان شیعی قابل مشاهده است:

۱. دیدگاههایی که هدف اصلی انقلاب اسلامی ایران را تحکیم اسلام و تشکیل جمهوری اسلامی و ورود معنویت به صحنه سیاست دانسته اند

۲. دیدگاههایی که طغیان انقلاب اسلامی ایران را مبارزه با مظاهر اسلامی و فرهنگ اسلامی از سوی رژیم پهلوی برشمرده اند.

۳. دیدگاههایی که به نقش ایدئولوژی تشیع چه از نظر مفاد درونی آن یعنی ماهیت ضد ظلم بودن و عدالت خواهی آن و چه از نظر نقش مراسمات آن مانند تاسوعا و عاشورا و نهضت ها و قیام های تاریخی شیعیان تاکید نموده اند.

۴. دیدگاههایی که به نقش تثوریک و رهبری امام خمینی (ره)، ساختارهای مذهبی از جمله روحانیت، مساجد، در تدوین راهبرد و تاکتیک حرکت، بسیج و به صحنه آوردن توده مردم اشاره نموده اند. (ملکوتیان، ۱۳۸۹: ۲۵)

مبانی نظری انقلاب اسلامی ایران در اندیشه شهید مطهری و امام موسی صدر در زمره دیدگاه و نگاه فرهنگی به انقلاب اسلامی قرار می گیرد و از این منظر قابل تحلیل و بررسی است. در بستر انقلاب اسلامی ایران و مبانی نظری اندیشمندان آن، اصول و معیارهای ارزشی و معنوی امری است که بایستی مورد تاکید و بررسی بیشتری قرار گیرد. مبانی نظری انقلاب اسلامی در این باره پایه گذار سامان سیاسی جدید و تشکیل حکومت و نظامی نو در ساختار حاکمیت و حکومت گردید. عقیده و آموزه های دینی یکی از عوامل اساسی است که منشاء ارایه مبانی نظری انقلاب اسلامی در این عرصه شد. نقش عقاید، ارزش ها و نمادهای فرهنگ شیعه قابل مشاهده و درک بوده و این مبانی و مفاهیم ساختار جدید ذهنی ایجاد نمود که منجر به استقرار نظم جدیدی گردید که مبانی نظم مستقر و موجود را که نظام پهلوی ایجاد کرده بود به چالش کشیده و به زیر کشید.

این مبانی ثابت و لایتغیر دارای شالوده و مبانی دینی و معنوی است که از خیزش و نهضت انبیاء الهی نشأت گرفته و با تکیه بر آموزه های الهی و بسیج توده های مردمی به تغییرات بنیادین در سطح روابط سیاسی و اجتماعی جامعه انجامیده است. آیه شریفه «و نرید انمن الذی استضعفوا فی الارض و نجعلهم ائمه و نجعلهم الوارثین» از جمله مبانی نظری رویکرد اندیشمندان شیعی انقلاب اسلامی است که غایت شناسی حکومت در جامعه را معطوف به حاکمیت الهی و جانشینی مستضعفان در آن با حاکمیت منجی بشری و موعود می داند و در این رویکرد به هیچ وجه حکومت غیر معصوم را نمی پذیرد و در پی دفع آن است.

در ابعاد نظری محوریت و حاکمیت الهی و مشروعیت دینی، رهبری و مرجعیت دینی، وحدت و همبستگی بر مبنای نظام فکری امت - امامت، کمال جویی فردی و اجتماعی بر پایه عدل و قسط در جامعه، عدم مشروعیت نظام و حاکمیت غیر معصوم، امر به معروف و نهی از منکر با بهره گیری از نهضت عاشورا و... از جمله مبانی نظری انقلاب اسلامی ایران در اندیشه علمای شیعی از جمله امام موسی صدر و شهید مطهری می باشد.

۴. مبانی نظری انقلاب اسلامی در اندیشه امام موسی صدر

۱.۴ حکومت مطلوب از نگاه صدر (نفی حکومت پادشاهی و موروثی)

آنچه از گفتارهای صدر می توان درباره ویژگی های حکومت مطلوب دریافت، مجموعه مباحثی است که ایشان در نقد حکومت بنی امیه با عنوان حکومت نامطلوب یاد کرده است. در تحلیل امام موسی صدر می توان به عناصری مانند رضایت و مخالفت مخالفان پی برد و حکومت مطلوب وی را نقطه مخالف چنان حکومتی به شمار آورد. از این رو اولین اصل از نظر صدر آن است که رضایت مردم تامین شود و رضایت مولفه اصلی و کلیدی در هر حکومتی است. از سوی دیگر، به اعتقاد ایشان، نمی توان با زور شمشیر بیعت ستاند، بیعت با حاکم بایستی با رضایت باشد. امام موسی صدر با تبیین ویژگی حکومت نامطلوب، ابعاد و نشانه های دیگری از حکومت مطلوب خویش را ترسیم می کند. (صدر: امام موسی، ۱۳۹۴: ۱۶۴). وراثتی بودن حکومت یکی دیگر از این خصوصیات نامطلوب است. زیرا حکومت پادشاهی، پادشاهی را از خود به ارث می گذارد و آن را مادام العمر می کند. (همان: ۳۰۹)

امام موسی صدر وراثتی بودن حکومت را به عنوان یکی از پایه های تشکیل حکومت پادشاهی نمی پذیرد. بنابراین استقلال و آزادی جامعه را در گرو مشارکت آحاد افراد جامعه در جهت نیل به مسیر تعیین سرنوشت توسط خود آنها ارزیابی می کند جامعه ای که واجد آزادی و استقلال باشد، توانایی تاسیس حکومت را دارد و می تواند سرنوشت خویش و جامعه را تعیین کند. وی با چنین رویکردی عملاً مشروعیت و تداوم حکومت پهلوی را در نزد افکار عمومی بر پایه استقلال و آزادی، رای مردم و اصل انتخاب، به عنوان یکی از اصلی ترین حقوق اساسی یک ملت، مورد چالش و هجمه قرار می دهد.

امام موسی در راس نظریه حکومت خود روش انتخاب آگاهانه و مشارکت مردمی را بر می گزیند. ایشان با استناد به گفتار امام حسین علیه السلام که می فرمایند: «به حق عمل نمی شود و از باطل بازداشته نمی شود» نتیجه می گیرد که حاکم وقت حقوق مردم را غصب کرده است. از نظر صدر غصب کردن حکومت مورد قبول نیست و رضایت مردم نیاز است. (صدر، امام موسی: ۱۳۹۱: ۱۶۴) غصب حکومت باطل است، وی به یک نمونه تاریخی اشاره می کند، حکومت بنی امیه با غصب به کاری باطل پرداخته است و ابتدایی ترین مساله در حکومت داری را رعایت نکرده است، زیرا با شمشیر و زور بیعت را بر مردم تحمیل می کند، در نتیجه این مساله طبعاً رضایت مردمی را در پی ندارد. (همان)

آنچه که امام موسی صدر در مورد حکومت بنی امیه عنوان می دارد نشان می دهد که وی به هیچ وجه موروثی بودن حاکمان را نمی پذیرند و رضایت مردم را اصل می دانند که همان دوری از غصب حکومت است. وی در خصوص حکومت بنی امیه معتقد است. بیعت به مردم تحمیل شده و اطاعت خود را بر مردم واجب ساخته است و این رویه رضایت مردمی در پی ندارد (امام موسی صدر: ۱۳۹۱، ۱۶۴). به عقیده امام صدر رضایت مردمی و بیعت مردم با حاکم در صدر آموزه های دینی و اسلامی است و عدم توجه حاکم و حکمران بدان، حکومت را از زمره حکومت و حکمرانی دینی خارج می سازد و باطل است. نقد دیگر امام موسی صدر بر وراثتی بودن حکومت است که امام موسی صدر بیم از آن دارد که مبدا این نوع حکومت وراثتی و موروثی مادام العمر گردد و نقش مردم را به حاشیه براند. او در نگاه خویش به حکومت و انتخاب حاکمان بر ویژگی های دولت مدرن از جمله محدود بودن زمان قدرت یعنی دوره ای بودن، غیر موروثی بودن، موقتی بودن و تاکید بر انتخاب مردمی تاکید دارند. از موارد مورد تاکید صدر در این باب می توان دریافت که وی بر دخالت آحاد جامعه در تعیین و نصب حاکم و نقش آنان در دخالت در انتخاب حاکمان و آزادی انتخاب بدون تحمیل ویژگی های یک حکومت از پیش تعیین شده، پافشاری می کند. (لکزایی: ۱۳۹۷: ۳۰۹)

۲.۴ آزادی و ضرورت آن

آزادی در اندیشه صدر تبلور ویژه ای دارد. وی در مورد آزادی می گوید:

آزادی برترین ابزار برای بهره برداری از نیروهای وجودی انسان است. آدمی در جامعه ای که آزاد نباشد، قدرت خدمت ندارد و اگر آزادی نداشته باشد نمی تواند تمام نیروهای خویش را به کار ببرد و همه موهبت ها را پرورش دهد. انسان موجودی عینی است که با موجودات دیگر از نظر آزادی انتخاب متفاوت است. (صدر، ۱۳۹۶: ۴۱)

پس آزادی بهترین وسیله برای بکارگیری نیروهای درونی فرد در خدمت به جامعه و نشانه کرامت انسانی و خوش گمانی به انسان است در حالی که فقدان آزادی نشانه بدگمانی به انسان و کاستن از کرامت اوست. (امام موسی صدر: ۱۳۸۴، ۱۹-۱۸) وی در خصوص فقدان آزادی معتقد است: «فقدان آزادی در زندگی انسان را به پیروی از محدودیت های اعمال شده غاصبان آزادی وا می دارد و در نتیجه هم فرد و هم جامعه به محدودیت و کوتاه فکری کشیده می شوند». (همان)

بررسی وجوه تشابه و تمایز مبانی نظری انقلاب اسلامی ... (مهدی امید و دیگران) ۷۳

به اعتقاد صدر تنها کسی آزادی را محدود می کند که به فطرت آدمی کافر (پایمال کننده حق) باشد. روش های سلب آزادی در نگاه صدر از استبداد تا استعمار، نظام ارباب رعیتی، تروریسم فکری، تحمیل اراده بر افراد و ملت ها و سلب آگاهی را در بر می گیرد. (فانوس: بی تا)

با چنین تعبیری از صدر در باب آزادی، می توان دریافت که استبداد نظام پهلوی به عنوان مانع آزادی مردم ایران در برپایی نظامی مردمی، می بایست از میان برداشته شود تا زمینه مشارکت آحاد افراد جامعه در سرنوشت خویش فراهم گردد. امام صدر برای برون رفت از این وضعیت با تلفیق نظر و عمل می گوید: «آن گاه انسان در برابر این محدودیت تحمیلی، ایستادگی می کند و همه به حکم ایمانی خویش به کمک او می شتاییم. (همان) تاکید امام صدر به شورش بر علیه وضع موجودی است که در سایه حکومت پهلوی و سلب آزادی از طرف آن بوجود آمده است.

۳.۴ ندای پیامبران؛ استمرار خط انبیاء

امام موسی صدر با تاکید بر وجوب، ایجاب و اثبات مبانی نظری انقلاب اسلامی، سعی در تکوین نظریه خویش بر این اساس دارد. قالب تئوریک اندیشه سیاسی و انقلابی امام موسی صدر «ندای انبیاء» نام دارد و بر مدار خرده گفتمان اسلام ایدئولوژیک شیعی انقلاب اسلامی ایران استوار است. وی با بیان تعریف خویش از انقلاب اسلامی در قالب «ندای پیامبران» سعی نمود قالبی معنوی از آن ارایه نماید که در استمرار خط انبیاء قرار می گیرد. عناصر، دقایق و مولفه هایی که امام موسی صدر برای انقلاب اسلامی بیان می کند شامل عناصر حرکت انبیاء در طول تاریخ است که بر مولفه هایی چون: رهایی، حرکت ارشادی، جذب، رحمت، تعامل، وحدت، بیداری، آگاهی بخشی، مشروعیت بخشی، اجماع، کارآمدسازی جبهه انقلابی و امید به آینده استوار بوده و این رویکرد امام موسی صدر به تاسی از حرکت پیامبران، مبتنی بر قدرت نرم و جنبه ایجابی پیام آوران الهی بوده است. عزم وی در این زمینه تلاش در جهت ایجاب حق بوده تا نفی و سلب باطل. امام موسی صدر در این زمینه در مقاله منتشر شده از وی در روزنامه لوموند می گوید: «... موجی که امروز ایران را درمی نوردد، پیش از هر چیزی «ندای انبیاء» را در ذهن ها زنده می سازد .... این اهداف بیانگر اصالت حرکت و ابعاد قوی و رهایی بخش آن هست. (صدر، ۱۳۹۶: ۱۷۶)

۴.۴ ضرورت حاکمیت و ویژگی‌های حکمران صالح

امام صدر در اندیشه سیاسی و مبانی نظری انقلاب خود در خصوص حکمرانی و حکومت انسان آسمانی، صرفاً به شیوه‌های حکومت و حکمرانی بسنده نمی‌کند بلکه به ویژگی‌های حکمران، نگاهی ویژه دارد. وی معتقد است:

مرحله طرح ریزی تنها در صورتی کامل می‌شود که در مرحله اجرا، سازگار و هماهنگ باشد، اگر آموزه‌های آسمانی، پاک و پارساگونه را به دست حاکمی منحرف هوا پرست و در بند شهوت بدهیم، چگونه آنها را اجرا می‌کند؟ حکم پاک الهی و آسمانی را در چارچوب خصلت‌های زمینی و تمایلات شخصی و مادی خود اجرا می‌کند. (امام موسی صدر: ۱۳۹۷، ۱۳۳-۱۳۲)

به عقیده صدر با حضور انسان آسمانی و لایق، حکمرانی مطلوب به منصفه ظهور می‌رسد. صدر بر سه مفهوم انسان صالح، جامعه صالح و حکومت صالح تأکید دارد و برای دستیابی به حکومت صالح در پی نشان دادن انسان آسمانی صالح در راس آن است. آنچه امام صدر می‌کوشد حکومت را بر اساس آن اصلاح کند، همانا حکومت حاکم صالح است. از نظر وی حکومت صالح مهمترین عامل برپایی جامعه صالح است. (امام موسی صدر: ۱۳۸۴: ۱۷۲) صدر می‌گوید حکومت باید به آسمان نزدیک شود و آن گاه به همه نگاه آسمانی داشته باشد. لذا وی با این نوع نگاه همواره با حکومت پهلوی نسبتی برقرار نمی‌کند و طبیعتاً در پی تکوین اندیشه سیاسی خود و پیاده‌سازی آن در بستر سیاسی انقلاب اسلامی است.

۵.۴ انسان آسمانی زمینه‌ساز حکومت آسمانی

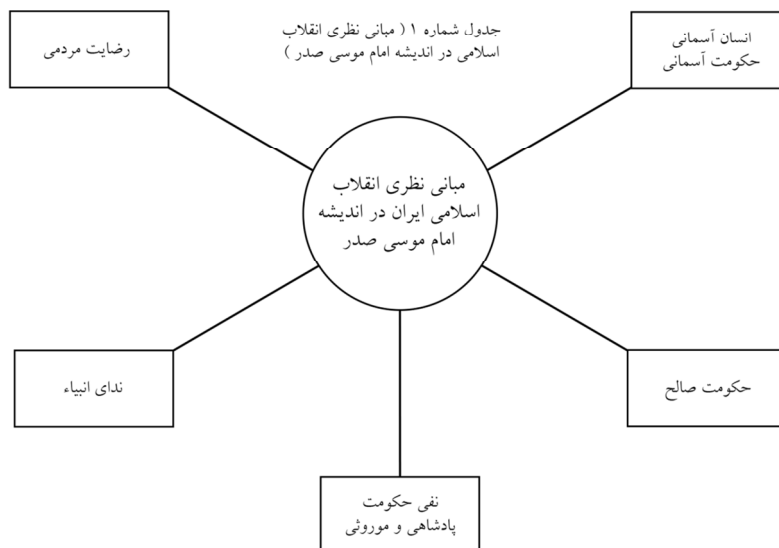
امام موسی صدر در رابطه با انسان آسمانی به عنوان زمینه‌ساز حکومت آسمانی معتقد است اصل ولایت امکان شکل‌گیری جامعه صالح را فراهم می‌کند و می‌گوید: «به هیچ چیز به اندازه ولایت تأکید نشده است. ولایت تنها جنبه تاریخی ندارد و مسأله‌ای همیشگی است.» (امام موسی صدر: ۱۳۹۸، ۱۱۵) امام موسی صدر با برشمردن ویژگی‌های امیرمومنان علی علیه السلام و تبیین واقعه غدیر، اشاره به پویایی رهبری و ولایت علی (ع)، الگوی انسان آسمانی خویش برای برپایی حکومت آسمانی را ارایه می‌دهد و آموزه‌هایی مانند عدالت و آزادی را مختصات حکومت وی قلمداد می‌نماید. به اعتقاد امام صدر، انسانی که در ساحت فردی به آسمان نزدیک شده و عدالت و حق‌طلبی را در وجود خود محقق نموده،

از توانایی اجرای عدالت و طراحی این فضیلت مهم در سطح جامعه و حکومت برخوردار است. (همان) با این تعبیر از انسان و حاکم آسمانی، طبیعتاً امام موسی صدر، حضور فردی فارغ از این ویژگی‌ها را در راس حکومت و حاکمیت برنمی‌تابد و در پی نشان دادن انسان آسمانی در راس حکمرانی جامعه است.

۶.۴ ضرورت حضور آحاد مردم

آنچه از نظر صدر درباره حکومت مطرح می‌شود نمی‌تواند فارغ از حضور مردم و انتخاب آنان باشد. وی جامعه را محصول تعامل و داد و ستد میان مردم می‌داند، بنابراین تاسیس حکومت از نظر وی نیز چنین است و باید از ضرورت حضور مردم و تاثیر اراده آنان در تعیین نوع حکومت سخن به میان آورد. (همان) بنابراین با ویژگی‌های نظام سیاسی پهلوی که عاری از حضور و مشارکت مردمی در تعیین سرنوشت و انتخاب حاکمان است می‌توان دریافت که وی به جد در پی ایجاد ساختاری نو و مردم سالارانه در راس حاکمیت سیاسی ایران می‌باشد و رویکرد و اندیشه خود را به این موضوع معطوف ساخته است.

۵. مبانی نظری انقلاب اسلامی در اندیشه شهید مطهری

۱.۵ مفهوم انقلاب

استاد مطهری در کتاب پیرامون انقلاب اسلامی انقلاب را طغیان و عصیان مردم یک ناحیه جغرافیایی و یا یک سرزمین علیه نظام حاکم مستقر موجود برای ایجاد نظم مطلوب می‌داند. وی معتقد است تنها آن ایدئولوژی می‌تواند مفید و انقلابی و راهگشا باشد که عنصر انکار و نفی و طرد در متن تعلیماتش قرار گرفته باشد. فرق اسلام و مسیحیت در همین جاست که اسلام مشتمل بر جهاد و امر به معروف و نهی از منکر است که عنصر شورش و هجوم بر وضع موجود است و مسیحیت فقط دم از صلح و سازش با هر وضعی می‌زند.» (مطهری، ۱۳۷۵: ۲۹)

۲.۵ ریشه انقلاب

به نظر شهید مطهری ریشه انقلاب دو چیز است یکی نارضایی و خشم از وضع موجود و دیگر آرمان یک وضع مطلوب. شناختن یک انقلاب یعنی شناخت عوامل نارضایی و شناخت آرمان مردم. انقلاب با ماهیت اعتقادی و ایدئولوژیک یعنی مردم جامعه هرگاه مکتب، آرمان و ارزش‌های جامعه خود را در معرض آسیب ببینند برای حفظ ارزش‌ها و آرمان‌های مکتبی خود دست به انقلاب می‌زنند در این نوع نگاه حیات طیب و حفظ اصول ارزشهای انسانی و استقرار و مستقر نمودن یک نظام الهی و اخلاقی و مکتبی اصل است و سایر تعلقات مادی و دنیوی از جمله مسایل اقتصادی و آزادی و حقوق بشری در درجات بعدی است. (مطهری: ۱۳۸۴، ۵۲)

۳.۵ ماهیت انقلاب اسلامی

استاد مطهری در بیان ماهیت و نوع انقلاب اسلامی ایران نظرات مبسوطی ارائه نموده است. تحلیلگران و نظریه پردازان انقلاب عوامل گوناگونی را برای انقلاب‌ها بیان می‌کنند، عده‌ای علل مادی و اقتصادی، افرادی دیگر علل آزادیخواهانه و لیبرالیستی و اندیشمندانی نیز عامل معنویت، اعتقادات و نگرش الهی را عنوان می‌نمایند. شهید مطهری یک دیدگاه همه‌جانبه را مطرح می‌کند و معتقد است هر سه عامل اقتصادی، آزادیخواهی و معنویت باوری و اعتقادی در بروز انقلاب اسلامی ایران نقش ایفا می‌کند. ماهیت انقلاب اسلامی از بسیاری از انقلاب‌های اصیل در تاریخ اصیلتر است. در

بررسی وجوه تشابه و تمایز مبانی نظری انقلاب اسلامی ... (مهدی امید و دیگران) ۷۷

این انقلاب، توده مردم یک سرزمین، اکثریت افراد یک ملت، از زن و مرد و پیر و جوان، با دست خالی، اما با روحیه انقلابی علیه یک رژیم قدرتمند قیام کردند و به پیروزی رسیدند. (مطهری، ۱۳۷۵: ۳۰).

۴.۵ عوامل پیروزی انقلاب اسلامی ایران

به نظر استاد مطهری در ایران انقلابی رخ داده و برای بررسی عوامل پیروزی آن می توان چند عامل را بررسی کرد:

الف) بررسی کیفیت رهبری ب) حمل کنندگان انقلاب ج) ریشه های وقوع

الف: بررسی کیفیت رهبری

واقعیت این است که گروههای زیادی تلاش کردند رهبری نهضت را به عهده بگیرند، ولی موفقیتی کسب نکردند و رهبر خودبخود انتخاب شد. چه شد که جامعه امام خمینی را به رهبری برگزید؟ امام خمینی به این علت رهبر بلامعارض انقلاب شد که علاوه بر این که دارای شرایط و مزایای یک رهبر مانند صداقت، شجاعت، روشن بینی و قاطعیت بود، در مسیر فکری، روحی و نیازهای مردم ایران قرار داشت. رمز موفقیت رهبری انقلاب اسلامی در این بود که مبارزه را در قالب مفاهیم انقلاب اسلامی پیش برد. (مطهری، ۱۳۸۴: ۴۱)

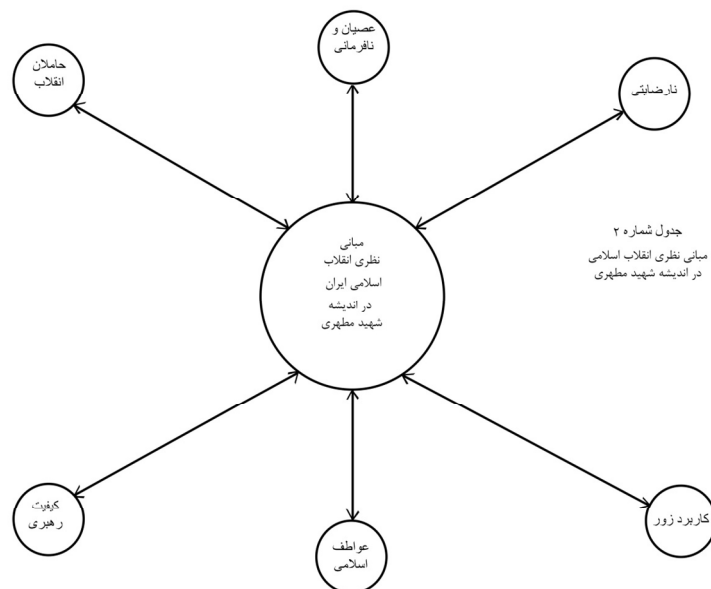
ب) حاملان انقلاب

پرچم انقلاب را چه کسانی به دوش کشیدند؟ آیا یک طبقه یا همه مردم؟ تردیدی نیست که این انقلاب گسترده و فراگیر شامل همه طبقات و گروه ها بود حتی گروههای محروم که در تظاهرات شرکت می کردند اصرار داشتند بگویند تظاهرات ما به خاطر کمی مزد و حقوق نیست و برای اجرای احکام اسلام است. آن ها برای خود ننگ و عار می دانستند که بگویند انقلاب ما جنبه رفاهی و مادی دارد. اینکه روحانیت شیعه توانسته در طول تاریخ منشاء حرکت های بزرگ بشود دو دلیل عمده داشته دلیل اول ویژگی خاص فرهنگ روحانیت شیعه است. خود فرهنگ شیعی یک فرهنگ زنده و حرکت زا و انقلاب آفرین است. این فرهنگ از روش علی (ع) و اندیشه های او تغذیه می کند. فرهنگی است که در تاریخ خود عاشورا را دارد. صحیفه سجادیه و دوره امامت و عصمت دویست و پنجاه ساله دارد. هیچ یک از فرهنگ های دیگر چنین عناصر و حرکت زایی در خود ندارد. دلیل دوم اینکه

روحانیت شیعه از ابتدا اساسش مخالفت با قدرت های سلطه گر حاکم بوده است؛ روحانیتی که از دولت مستقل است. (همان: ۱۴۰)

ج) ریشه های وقوع انقلاب

آن عامل تعیین کننده ای که همه عوامل دیگر را در بر گرفت و توانست همه طبقات را به طور هماهنگ در مسیر واحد منقلب کند، جریحه دار شدن عواطف اسلامی این مردم بود. به نظر شهید مطهری در رژیم پیشین جریان هایی به شرح زیر در کشور رخ داد که بر ضد اهداف عالیه اسلامی و در جهت مخالف آرمان های مصلحان کشور بود: استبداد خشن و سلب آزادی ها، نفوذ استعمار نو، دور نگه داشتن و بیرون کردن دین از صحنه سیاست، تلاش برای بازگرداندن ایران به جاهلیت قبل از اسلام و میراندن شعارهای اسلامی، تحریف میراث گرانقدر اسلامی، تبلیغ و اشاعه مارکسیسم، کشتارهای بی رحمانه، زندان، شکنجه و تبعیدهای غیر قانونی، تبعیض و افزایش روز افزون شکاف طبقاتی علیرغم ادعای اصلاحات، تسلط عناصر غیر مسلمان بر مسلمان در دولت و ادارات، نقض آشکار قوانین و مقررات دین مبین اسلام، مبارزه با ادبیات فارسی اسلامی که حافظ و نگهبان روح اسلامی ایران است به نام مبارزه با واژه های بیگانه، قطع رابطه با کشورهای اسلامی و برقرار کردن ارتباط با دولت های غیر مسلمانان مانند اسرائیل و امریکا. (مطهری، ۱۳۶۵: ۷۲-۷۴) شهید مطهری علاوه بر برشمردن علل و عوامل اصلی پیروزی انقلاب اسلامی از جمله اسلام و ارزش های والای آن، رهبری مورد قبول و پذیرش آحاد مردم و جامعه، اسلام زدایی نظام پهلوی و مقاومت امت اسلامی در برابر آن را به عنوان مهمترین ریشه های این حرکت عظیم امت اسلامی بیان می نمایند.

۶. تشابهات و تمایزات مبانی نظری انقلاب اسلامی در اندیشه دو اندیشمند

اندیشمندان و علمای شیعه در ارایه مبانی نظری خویش در باب تحولات سیاسی و اجتماعی، همواره بر نکات مشترکی تاکید داشته اند. البته در برخی موارد نیز تفاوت هایی وجود داشته که مربوط به مباحث فرعی بوده و در مسایل پایه ای و اصلی نبوده است. اندیشه سیاسی و مبانی نظری انقلاب اسلامی در دیدگاه دو اندیشمند انقلاب اسلامی یعنی امام صدر و شهید مطهری دارای وجوه مشترک و تشابهات بسیاری است و این مساله به دلیل تعلق این دو اندیشمند به گفتمان شیعی انقلاب اسلامی است. البته تفاوت هایی نیز در مبانی ارایه شده توسط ایشان وجود دارد که بیشتر در روش و نوع مواجهه در مباحث انقلاب اسلامی است.

۱.۶ وجوه تشابه ساختاری مبانی نظری انقلاب اسلامی در اندیشه امام صدر و شهید مطهری

۱.۱.۶ تعلق به گفتمان شیعی سنتی انقلاب اسلامی

علاوه بر تلفیق اندیشه و عمل به عنوان یکی از ویژگی های مشترک دو اندیشمند انقلاب اسلامی در خصوص مبانی نظری انقلاب اسلامی، یکی دیگر از وجوه تشابه اندیشه امام

موسی و شهید مطهری را بایستی در حضور ایشان در گفتمان سنت گرایی ایدئولوژیک انقلاب اسلامی جستجو نمود.

گفتمان اسلام گرایی انقلاب اسلامی، گفتمانی بود که با برخورداری از مولفه های متعدد نظام صدقی جامعه ایرانی، توانست ضمن کسب مقام استعلایی در میان سایر خرده گفتمان های انقلاب اسلامی ایران، بر گفتمان پهلویسم غلبه و استیلا پیدا کند و به صورت بندی نظام سیاسی جدید در ایران معنی بخشد. این گفتمان به موازات سایر خرده گفتمان هایی که خمیر مایه بیشتر آن ها غیر مذهبی بود، جریانی انقلابی بود که ریشه در اسلام داشت و از محتوای دین اسلام برگرفته شده بود. ایدئولوژی اسلامی، رهبری امام خمینی (ره) و حضور روحانیت شیعی از عناصر و مولفه های هویتی آن بود. (خوشروزاده: بی تا، ۸۱-۷۱) در کنار گفتمان سنت گرایی انقلاب اسلامی، خرده گفتمان های انقلابی ملی گرا، خرده گفتمان انقلابی چپ گرا و خرده گفتمان طرفدار مبارزه مسلحانه حضور داشتند. در این بستر در نهایت این گفتمان اسلام گرای شیعی بود که با جذب و هضم سایر خرده گفتمان ها به موقعیت برتر دست یافت. از دلایل برتری این گفتمان می توان به میزان انطباق با نظام صدقی جامعه، عناصر و مولفه های مشترک و مترقی اسلامی و نقش رهبری امام خمینی (ره) اشاره نمود. (همان).

۲.۶ وجوه تشابه محتوایی مبانی نظری انقلاب اسلامی در اندیشه امام صدر و شهید مطهری

۱.۲.۶ نفی نظام موروثی و حکومت پهلوی

امام موسی صدر نظام مبتنی بر رضایت مردمی با بهره گیری از فرایند انتخاب و دوره ای، محدود و دارای اختیارات معقول برای حاکم را برای حکمرانی ارایه می کند و از فحواي کلامش می توان چنین برداشت کرد که نظام پادشاهی موروثی را بر نمی تابد و طبیعتاً نظام پهلوی و استقرار شاهنشاهی در کشور براساس نظریات وی پذیرفتنی نیست و از طرق نظری و عملی سعی در ایجاد تغییر، دگرگونی و ایجاد نظم جدید دارد. اینکه سید موسی صدر در پی تغییر شرایط بوده و این امر را وظیفه و مسئولیت خود قلمداد می کرده ریشه در اعتقادات و مبانی فکری، فلسفی و دینی او داشته است. (علیخانی، ۱۳۹۰: ۳۹۸) شهید مطهری نیز معتقد است نظام شیعی یک فرهنگ زنده و حرکت زا و انقلاب آفرین است. این فرهنگ از روش علی (ع) و اندیشه های او تغذیه می کند. فرهنگی است که در تاریخ

خود عاشورا را دارد. صحیفه سجادیه و دوره امامت و عصمت دویست و پنجاه ساله دارد. هیچ یک از فرهنگ های دیگر چنین عناصر و حرکت زایی در خود ندارد. دلیل دوم اینکه روحانیت شیعه از ابتدا اساسش مخالفت با قدرت های سلطه گر حاکم بوده است؛ روحانیتی که از دولت مستقل است. لذا ولایت فقیه و حاکمیت ولی فقیه در عصر غیبت در اندیشه دواندیشمند قابل شناسایی و مشاهده است.

۲.۲.۶ نگاه الهی و معنوی به انقلاب اسلامی

یکی از وجوه تشابه دیدگاه دو اندیشمند انقلاب اسلامی نگاه الهی و معنوی به وقوع انقلاب اسلامی ایران است. امام موسی صدر با انتشار مقاله «ندای انبیاء» در نشریه بین المللی لوموند به بیان نگاه عمیق معنوی و الهی خویش در رابطه با وقوع انقلاب اسلامی ایران می پردازد. وی با بیان تعریف خویش از انقلاب اسلامی در قالب «ندای پیامبران» سعی نمود قالبی معنوی از آن ارایه نماید. عناصر، دقایق و مولفه هایی که امام موسی صدر برای انقلاب اسلامی بیان می کند شامل عناصر حرکت انبیاء در طول تاریخ است که بر مولفه هایی چون: رهایی، حرکت ارشادی، جذب، رحمت، تعامل، وحدت، آگاهی بخشی، مشروعیت بخشی، اجماع، کارآمدسازی جبهه انقلابی، امید به آینده و... استوار بوده و این رویکرد امام موسی صدر به تاسی از حرکت پیامبران، مبتنی بر قدرت نرم و جنبه ایجابی پیام آوران الهی بوده است که امام سعی دارد در نظریه انقلاب اسلامی خود پیاده سازی نماید.

شهید مطهری در کتاب نهضت های صد ساله اخیر با اشاره به مفهوم خودآگاهی الهی دیدگاه خویش را در خصوص انقلاب اسلامی بیان نموده است:

این نهضت نهضتی است از تیپ نهضت پیامبران، یعنی برخاسته از خودآگاهی الهی و یا خودآگاهی. این خود ریشه اش در اعماق فطرت بشر است. از ضمیر باطن سرچشمه می گیرد. هر گاه تذکری پیامبرانه شعور فطری بشر را به خالق و آفریدگارش، آن احساسی که پیامبران در انسان بیدار می کنند، یعنی احساس خداجویی، خدا پرستی که در فطرت هر فرد نهفته است و او را جویای تعالی و متنفر از کاستی و پستی در هر شکل و هر مظهر می کند به انسان ایده می دهد، او را طرفدار حق و حقیقت از آن جهت که حق و حقیقت است می نماید و دشمن باطل و پوچی می کند و عدالت، برابری، راستی و درستی از آن جهت که ارزش های خدایی هستند خود به صورت هدف و مطلوب در می آیند. انسانی که بیداری خدایی پیدا می کند

طرفدار عدل است دشمن ظلم است و طرفداری اش از عادل و دشمنی اش با ظالم، از عقده های روانی و شخصی ناشی نمی شود، اصولی و مسلکی است. (مطهری، ۱۳۶۵: ۶۵-۶۳)

۳.۶ وجوه افتراق

۱.۳.۶ حرکت اصلاحی و تدریجی، حرکت دفعی و براندازانه

در مبانی نظری انقلاب اسلامی از نگاه امام صدر علاوه بر رویکرد فرهنگی در سطوح داخلی و بین المللی با بهره گیری از ابزارهای اقناع افکار عمومی از جمله رسانه، سخنرانی، دیدار و گفتگو وجه غالب است و به نوعی حرکتی اصلاحی و تدریجی سرلوحه کار است. (امام موسی صدر: ۱۳۹۱، ۶۶-۶۲) در اندیشه شهید مطهری اعتقاد به حرکت دفعی، قاطع و براندازانه مشهود است. وی با تاسی به حرکت و قیام اصلاحی امام حسین (ع) معتقد است که ما بایستی به اثرگذاری در جامعه مطابق با رویه امام حسین (ع) عمل کنیم و با حرکت از وضعیت ناکارآمد و نامطلوب جامعه به سمت اصلاح گام برداریم و در راه امام شهید گام برداریم تا به نگاه آرمانی خود از وضع جامعه برسیم. این رویکرد را می توانیم انقلاب و یا اصلاح قلمداد نماییم. وی معتقد است جامعه اسلامی بایستی با رویه ها و جریاناتی که به عنوان مانع و مخالف آرمان ها و آمال جامعه است مقابله نماید. (هاشمی و آگاه: ۱۳۹۸، ۲۱۳)

۲.۳.۶ روش ها و رویکردها

یکی از وجوه تمایز اندیشه امام موسی و شهید مطهری روش شناسی اندیشه دو اندیشمند در مواجهه با بیان مبانی نظری انقلاب اسلامی است. روش شناسی امام موسی صدر با عنایت به تلاش در جهت اثبات و ایجاب اندیشه انقلابی خویش، از نوع ذهنی و نوع نگاه شهید مطهری عینی و سلب و نفی در رد اندیشه های سایر مکاتب و گفتمان هاست. در این باب روش امام موسی بر جنبه های ایده آلیستی و ذهنی تاکید بیشتری دارد و شهید مطهری بر روش رئالیستی و عینی اهتمام دارد. شهید مطهری با صراحت و شفافیت و قاطعیت به نقد گفتمان حاکم و خرده گفتمان های انقلاب می پردازد و امام موسی در جهت اقناع، اثبات و ایجاب حق و نظریه انقلاب برمی آید.

بررسی وجوه تشابه و تمایز مبانی نظری انقلاب اسلامی ... (مهدی امید و دیگران) ۸۳

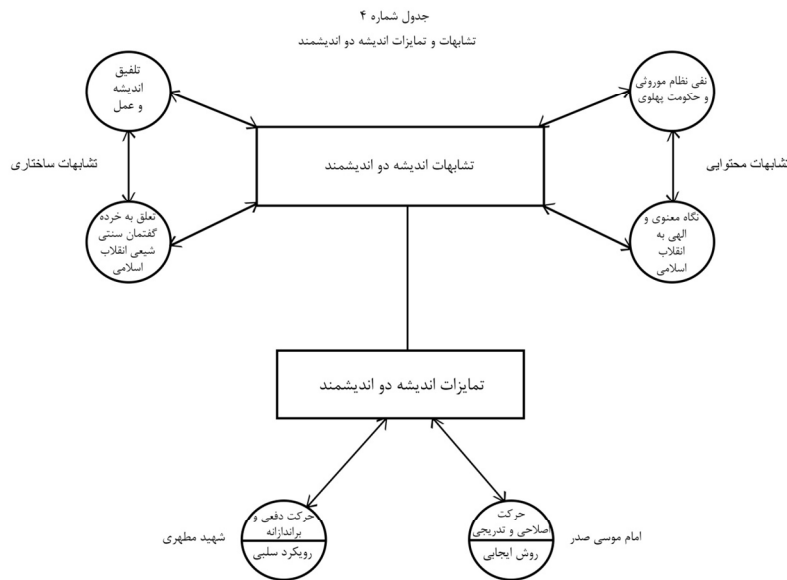
مفهوم حکومت صالح و برپایی آن از اساسی ترین مفاهیم مبانی نظری امام صدر به حساب می آید وی آن را از دو منظر سیاسی و فقهی با مبنا قرار دادن احادیث، سیره امام علی علیه السلام و بهره گیری از ریشه های نبوی آن یعنی انسان آسمانی و حکومت صالح پی ریزی می نماید و می گوید:

ولایت در حال حاضر برای حاکم صالح است که جامعه ای صالح براساس کتاب خدا، سنت رسول الله صلی الله علیه و آله و اهل بیت تشکیل می دهد، ضرورتی هم ندارد که این حاکم از میان ائمه باشد؛ بلکه مهم این است که مسلمانان برای برپایی حکومت اسلامی اتفاق نظر داشته باشند و دیگر اختلافی در مورد اصل ولایت نیست. دلیل شرعی نیز وجود ندارد که ما ملزم به یک شکل خاص از اشکال حکومت کند؛ اما در چارچوبی که حفظ اساس اسلام را کلی بداند، دستان در انتخاب باز است و آن گاه که به یک نظام اسلامی دست یافتیم، شیعه و سنی از این نظام حمایت خواهند نمود. (امام موسی صدر: ۱۳۸۴، ۲۵۲)

شهید مطهری با طرح ریزی جامع خود از حکومت و حاکمیت اسلامی، مبانی مشروعیت نبوی، امامان و ولایت فقیه، در اظهار نظری عینی که به اداره جامعه سیاست مدن و تدبیر منزل اشاره دارد، معتقد است: «دولت و حکومت در حقیقت، یعنی مظهر قدرت جامعه در برابر هجوم و مظهر عدالت و امنیت داخلی و مظهر قانون برای داخل و مظهر تصمیم های اجتماعی در روابط خارجی». (مطهری: ۱۳۷۵، ۱۵۱) از مصادیق دیگر می توان به اندیشه و فکر تاسیس شورای انقلاب اشاره نمود. «کسی که فکر و اندیشه تاسیس شورای انقلاب اسلامی را در سر داشت آیت الله مرتضی مطهری بود». (جوانمرد: ۱۳۸۵، ۲۳۱) این شورا به صورت عملیاتی موجبات ایجاد وحدت و انسجام در نیروهای انقلاب اسلامی و توانایی عمیق در زمینه آینده نگری در امورات، تصمیم سازی و تقویت قدرت سازماندهی نیروها و گفتمان انقلابی در مواجهه با نیروها و گفتمان های ماتریالیستی، اومانیستی خارج از گفتمان انقلاب اسلامی را فراهم می آورد. (همان)

از نگاهی دیگر اساس و شکل حکومت و حاکمیت از منظر دو اندیشمند انقلاب اسلامی، نظام ولایت فقیه و در راس آن ولی فقیه در عصر غیبت است اما در زمینه الگوی حکمرانی، امام موسی صدر با توجه به بهره گیری از تجربه حضور در لبنان و نگاه وی به مفهوم آزادی، نوعی فدرالیسم و خودمختاری سیاسی، اقتصادی و جغرافیایی استان ها زیر چتر دولت مرکزی مقتدر تحت لوای ولایت فقیه مطمح نظر است اما شهید مطهری نظام

یکپارچه به مثابه مدل کنونی ساختار حکومت و حاکمیت در ایران اسلامی را مد نظر قرار می دهد .

۷. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

علما و اندیشمندان شیعی در نظر و عمل به اتخاذ موضع و ارایه الگو در زمینه مبانی نظری انقلاب اسلامی پرداختند. برخی به غیر مشروع و غاصب بودن هرگونه حکومت در غیاب امام معصوم (ع) تاکید نمودند و گروهی دیگر با تاسی به آموزه های شیعی در زمینه مبانی نظری انقلاب اسلامی، به ارایه نظر پرداختند.

این مبانی در اندیشه اندیشمندان انقلاب اسلامی برای حصول به هدفی پایه ریزی شده است که در بر گیرنده دو واژه انقلاب و اسلامی باشد. در این روند اسلام به عنوان هدف و انقلاب به عنوان وسیله حصول به آن در مسیر اسلامی شدن جامعه پایه ریزی شده است. این مبانی، آموزه ها و نظام فکری دارای شالوده و بنیان های فکری و اندیشه ای می باشد که منبعث از خیزش و نهضت انبیاء الهی بوده و توانسته تغییرات بنیادین و زیربنایی در روابط سیاسی، اجتماعی و شیوه های حکمرانی جامعه، پدید آورد.

سؤال اصلی این پژوهش عبارت بود از اینکه: «مهمترین وجوه تشابه و تمایز مبانی نظری انقلاب اسلامی در اندیشه امام موسی صدر و شهید مطهری چه بوده است؟» که بدان پاسخ داده شده است.

در رابطه با مبانی نظری انقلاب اسلامی در اندیشه امام موسی صدر می توان به پایه گذاری مبانی نظری و فکری خویش بر مبنای تشکیل نظم و حکومت جدید و جایگزین کردن آن به جای نظام پهلوی با رویکردی دو وجهی (نظری و عملی) اشاره نمود و شهید مطهری با رویکرد سلبی و نفی گفتمان و نظام حاکم مستقر به برانگیخته شدن و خیزش آحاد ملت ایران در برابر نظام پهلوی همت می گمارد و با ارایه نظریه و کنش انقلابی، دگرگونی در نظم مستقر و حاکم را پی ریزی نمود. امام موسی صدر به نفی حکومت پادشاهی، نظام موروثی و ساختار سیاسی غیر انتخاباتی پرداخت و حاصل تکاپوهای فکری اش سرانجام به رد و طرد ساختار سیاسی نظام پهلوی انجامید. مشابهت سازی و تشبیه انقلاب اسلامی ایران با حرکت انبیاء و پیامبران در قالب انتشار مقاله «ندای انبیاء»، حکومت صالح و انسان آسمانی که در راس مدل تجویزی وی قرار گرفت، شاکله اساسی و بنیادین مبانی نظری انقلاب اسلامی از دیدگاه وی شد.

شهید مطهری به ارایه مبانی نظری انقلاب اسلامی بر مدار مبارزه و نفی و سلب گفتمان پهلویسم، مبارزه با اقدامات ضد دینی حکومت پهلوی، رد و نفی اندیشه های وارادتی و التقاطی و مبارزه با مارکسیسم، لیبرالیسم، امپریالیسم و تفکرات خارج از گفتمان انقلاب اسلامی همت گماشت و از طریق پی گیری عصیان و نافرمانی در مقابل نظام حاکم مستقر مبانی نظری انقلاب اسلامی را ارایه کرد. در این پژوهش در یک نگاه کلی علیرغم تشابهات و تمایزات مبانی نظری انقلاب اسلامی در اندیشه دو اندیشمند انقلاب اسلامی، بدیع ترین وجه مشترک، شاکله، ماحصل، مبانی و مدل تجویزی ساختار حکومت و حاکمیت از منظر دو اندیشمند انقلاب اسلامی، به ارایه مدل نظام ولایت فقیه و در راس آن ولی فقیه در عصر غیبت است. شاکله اصلی مبانی نظری انقلاب اسلامی در اندیشه امام موسی صدر در زمینه الگوی حکمرانی با توجه به تجربیات حضور در لبنان، به نوعی فدرالیسم سیاسی، اقتصادی و جغرافیایی انجامید و شهید مطهری نظام یکپارچه و تمرکز قدرت سیاسی در الگوی حکمرانی انقلاب اسلامی ایران را ارایه کرد.

کتابنامه

- جوانمرد، سید احسان. (۱۳۸۵). رفتار سیاسی شهید مطهری و انقلاب اسلامی، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- خوشرو زاده، جعفر. (بی تا). میشل فوکو و انقلاب اسلامی، رهیافتی پسا مدرنیستی از منظر تحلیل گفتمان، پژوهشنامه متین، شماره ۳۲ و ۳۱.
- رهبری، مهدی. (۱۳۸۴). درآمدی بر جامعه سیاسی انقلاب اسلامی ایران، ساری: انتشارات دانشگاه مازندران.
- سریع القلم، محمود. (۱۳۹۴). پیشوایی فراتر از زمان، تهران: موسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر.
- شکاری، عبدالقیوم. (۱۳۷۹). نظریه دولت تحصیلدار و انقلاب اسلامی، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، چاپ اول.
- شیخ فرشی، فرهاد. (۱۳۷۹). تحلیلی بر نقش سیاسی علمای شیعی در پیدایش انقلاب اسلامی، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- صدر، امام موسی. (۱۳۸۴). دیان در خدمت انسان، ترجمه سید عطاله افتخاری، تهران: موسسه فرهنگی، تحقیقاتی امام موسی صدر.
- صدر، سید موسی. (۱۳۹۱). سفر شهادت، ترجمه مهدی فرخیان و احمد ناظم، تهران: موسسه فرهنگی، تحقیقاتی امام موسی صدر.
- صدر، سید موسی. (۱۳۹۸). انسان آسمان، جستارهایی درباره امیرالمومنین (ع)، ترجمه احمد ناظم، تهران: موسسه فرهنگی، تحقیقاتی امام موسی صدر.
- صدر، امام موسی صدر. (۱۳۹۶). گام به گام با امام، به اهتمام یعقوب ظاهر، انتشارات موسسه فرهنگی، تحقیقاتی امام موسی صدر.
- طباطبایی، سید جواد. (۱۳۹۳). درآمدی بر تاریخ اندیشه های سیاسی در ایران، انتشارات کویر.
- علیخانی، علی اکبر و همکاران. (۱۳۹۰). اندیشه سیاسی متفکران مسلمان، انتشارات پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- عنایت، حمید. (۱۳۷۲). اندیشه سیاسی در اسلام معاصر، انتشارات خوارزمی.
- فانوس، وجیه. (بی تا). آزادی از دیدگاه امام موسی صدر، پایگاه اطلاع رسانی امام موسی صدر.
- فیرحی، داود. (۱۳۸۲). نظام سیاسی دولت در اسلام، انتشارات سمت.
- قادری، حاتم. (۱۳۷۸). اندیشه سیاسی در اسلام و ایران، انتشارات سمت.
- لک زایی، شریف. (۱۳۹۷). درآمدی بر اندیشه سیاسی امام موسی صدر، تهران: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- لک زایی، نجف. (۱۳۸۱). اندیشه سیاسی آیت الله مطهری، قم: بوستان کتاب.

بررسی وجوه تشابه و تمایز مبانی نظری انقلاب اسلامی ... (مهدی امید و دیگران) ۸۷

- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۵) *پیرامون جمهوری اسلامی*، انتشارات صدرا، چاپ دهم.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۸۴) *پیرامون انقلاب اسلامی*، انتشارات صدرا، چاپ بیست و چهارم.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۶۵) *نهضت های اسلامی در صد سال اخیر*، قم: انتشارات جامعه مدرسین.
- ملکوتیان، مصطفی. (۱۳۸۹) *بازخوانی علل وقوع انقلاب اسلامی در سپهر نظریه پردازی*، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ چهارم.
- نفری، امین. (۱۳۸۷) *یاد نامه امام موسی صدر*، تهران: موسسه فرهنگی، تحقیقاتی امام موسی صدر.
- هاشمی، سید عبدالله، آگاه، محمد. (۱۳۹۸) *نقش امام موسی صدر در فرایند پیروزی انقلاب اسلامی ایران*، پژوهشنامه تاریخ، سیاست و رسانه، سال دوم، شماره دوم.
- هنری لطیف پور، یدالله. (۱۳۷۹) *فرهنگ سیاسی شیعه و انقلاب اسلامی*، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، چاپ اول.